

Vrijednosti, ideologija i interesi

Inge Perko-Šeparović

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Vrijednosni prioriteti jugoslavenskog društvenog sistema, odnosno ideološkog podsistema, ambivalentni su i kontradiktorni. U situaciji neutvrđene jasne hijerarhije ciljeva i nedefinirane tzv. »konačne realnosti« akteri sistema ponašaju se racionalno, unapređujući kratkoročne interesne situacije, često pritom kršeći normativni poredak i suprotstavljajući se političkoj doktrini. Ambivalentni ideološki obrazac ne može realizirati jedinstvenu društvenu akciju. Jugoslavenski vrijednosni sistem sadrži elemente tri tipa vrijednosnih orijentacija: marksističke, tehno-kratske i tradicionalne. Osnovna suprotnost ovih sistema jest u različitim kriterijima racionalnosti: ekonomskom i solidarnom. Ideološki sistem nema jasnih prioriteta s obzirom na vrstu racionalnosti društvenog odlučivanja. Alternativna ideologija može posredovati vrijednosti postojećih triju ideoloških obrazaca koji afirmiraju kvalitete čovjekova života.

U mnoštvu definicija koje postoje o ideologiji (i u marksističkoj terminologiji termin ideologija ima mnogo značenja) izabrali smo značenje u smislu određenog sistema ideja, predodžbi i pojmova izraženih u različitim oblicima društvene svijesti o poželjnim vrijednostima koje mogu upravljati svakim sistemom akcije.

Vežu između ideologije i politike uspostavljamo kategorijom političke doktrine koja predstavlja program poželjnih ishoda akcija i ponašanja u sistemu. Na taj način mogli bismo i političku doktrinu shvatiti kao ideologiju.

Pojam ideologije je najtjesnije povezan s pojmom interesa kategorijom vrijednosti, pri čemu treba razlikovati objektivni od subjektivnog interesa. Naime, u objektivnom smislu definiramo interes kao situaciju u vanjskom svijetu koja unapređuje ili zaštićuje određenu društveno prihvaćenu vrijednost u korist nekog pojedinca ili u korist manje ili veće grupe. U subjektivnom smislu interes je svjesna orijentacija koja bi odgovarala objektivnom

interesu, tj. stanje svijesti u kojemu akter smatra da postoji određena situacija u vanjskom svijetu koja se može empirijski ustanoviti i intersubjektivno provjeriti, a koja unapređuje odnosno zaštićuje neku društvenu vrijednost u njegovu korist.

Da bismo mogli raspravljati o odnosu između konkretne razine akcije, koja je neposredno interesno određena, i jedne općenitije razine, koju čine vrijednosti, odnosno ideologija, u analizu moramo uvesti i kategoriju poretka. Pod poretkom se misli na ponašanje orijentirano prema određenim maksimama, pri čemu je posebno značajan strukturirani normativni poredak kao jezgra svakog društva. On uključuje vrijednosti, pravila i norme na osnovi kojih se život članova zajednice kolektivno organizira. Kulturni sistem, odnosno normativni poredak daje legitimaciju društvenom sistemu. Sistem legitimacije određen je pravilnim odnosom prema »konačnoj realnosti«, tj. najvišoj vrijednosti.

Ako postoji predodžba o maksimama koje orijentiraju društvenu akciju, može se očekivati da će se stvarna akcija orijentirati u skladu s tim predodžbama. Vjerojatnost kojom se može očekivati da će akcija biti u skladu s tim predodžbama određuje validnost jednog poretka odnosno jedne ideologije.

Može se međutim vidjeti, što je posebno značajno za naš sistem, da postoji izbjegavanje ponašanja u skladu s vrijednosnim orijentacijama, pa čak i kršenje maksima. Moglo bi se reći da ideologija i normativni poredak čiji je ona konstitutivni dio imaju organičeno važenje ili možda čak da postoji kršenje maksima i poretka u takvoj mjeri da se može govoriti o nevaženju ideologije i velikog dijela normativnog poretka.

Kao osnovni razlog izbjegavanja odnosno kršenja poretka treba istaći istovremeno postojanje kontradiktornih sistema. U jugoslavenskom društvu poseban problem predstavlja kontradiktornost normativnog poretka. Radi se zapravo o mješavini ideologija, gdje postoje dva ako ne i tri tipa vrijednosti koje se međusobno suprotstavljaju i zbog toga ne mogu izazvati poželjne efekte za sistem u smislu njegove integracije, odnosno održanja, koje bi trebale imati u normalnom slučaju. Mislimo da je unutar garancija za poštivanje normativnog poretka potrebno razlikovati unutrašnje pobude i vanjske okolnosti. Kod razloga unutrašnje naravi zbog kojih će ljudi orijentirati svoje ponašanje u skladu s poretkom može se raditi o određenim afektima, ali prije svega radi se o vjerovanju da to ponašanje izražava konačne vrijednosti. Za taj dio ponašanja u skladu s poretkom i ideologijom silno je važan proces socijalizacije. Druge pobude zbog kojih se poštuje normativni poredak i ponašanje usklađuje s očekivanjima ovisne su o vanjskim razlozima, a to su interesne situacije kod kojih postoje čisto racionalne kalkulacije o tome da li određeni tip ponašanja unapređuje ili ne unapređuje akterovu interesnu situaciju.

Ako ovaj kontekst uzmemo kao okvir za analizu, postavlja se pitanje što je osnovni problem jugoslavenskog sistema — gdje su stvari zatajile. Dolazimo do zaključka da je problem jugoslavenskog poretka u njegovoj ambivalentnosti, pa se legitimacija poretka ozbiljno dovodi u pitanje s ob-

zirom da je tzv. »konačna realnost« u smislu najapstraktnijeg cilja kojemu sistem služi — nesigurna.¹

Nijedan ideološki podsistem ukupnog sistema akcije ne može funkcionirati ako »konačna realnost« nije jednoznačna. Činjenica je da generalizacija vrijednosnog sistema predstavlja središnji faktor procesa modernizacije. Naime, s porastom diferencijacije sistema »konačna realnost« mora posjedovati visok stupanj apstrakcije. To je posebno značajno u jugoslavenskim uvjetima gdje postoji tradicijom određena diferencijacija po mnogo dimenzija, neovisno o onoj koja nastupa s modernizacijom. Visok stupanj apstrakcije ne znači da konačna realnost može biti višeznačna. Osim toga, neobično je važno da se ta najopćenitija vrijednost tzv. »konačna realnost« jednoznačno elaborira u sistemu hijerarhije vrijednosti, tako da se ni jednog trenutka ne dovodi u pitanje što je prioritet, tj. koja je vrijednost broj jedan, koja broj dva, tri itd. Dok se oko toga nije moguće dogovoriti — ne može se efikasno funkcionirati.

Ako postoji ambivalentnost vrijednosnog sistema ljudi se samo djelomično socijaliziraju, tj. u smislu socijalizacije nisu nikad dovršeni »produkti« — kod njih uvijek postoje dva, tri vrijednosna sistema koje oni razmatraju kao alternativne mogućnosti orijentacije. U tom kontekstu u pravilu će se ponašati kao racionalna bića, tj. opredijelit će se za alternativu iz onog vrijednosnog sistema koja na kratak rok najbolje služi unapređenju njihove interesne situacije. Međutim, funkcija je ideologije u odnosu na interese da pruži dugoročnu orijentaciju za ponašanje u sistemu. Prema tome, ako se ne može postići jednoznačnost vrijednosnih orijentacija, ako se u ideologiju unosi politički kompromis — onda ideologija gubi u sistemu onu funkciju koju mora imati.

Može se osnovati još stotine centara za idejno-teorijski rad bez pravih efekata za društveni i politički sistem jer je socijalizacija uspješna samo kad je jednoznačna. Homo duplex proizvod je neuspjele socijalizacije. Ako se u procesu socijalizacije upućuje na pravila ponašanja koja dolaze iz različitih vrijednosnih sistema, pojedinac ne može nijedno, do kraja internalizirati: socijalizacija uspijeva samo djelomično premda se na nju mnogo troši. Sistem troši na ideološku obradu velike količine energije s neznatnim efektima jer ideologija koja je ambivalentna ne može se internalizirati. Ideologija ima svog smisla kad postaje kriterij, orijentacija za akciju, a to je samo onda kad su njezine »konačne vrijednosti« i vrijednosti koje iz njih slijede jednoznačno internalizirane i postaju kriterij djelovanja pojedinaca.

Jasno je da se na taj način osiguravaju određeni interesni prioriteti, ali se na razini konkretne akcije o tome ne razmišlja. Ako je pojedinac socijaliziran, on je usvojio obrazac po kojem u situaciji interesnih pluraliteta određenim vrijednostima daje prednost. O tim vrijednostima ne može se uvijek ponovno razmišljati na razini neposredne akcije. Na taj način omogućena je manipulacija i dominacija jednog interesa nad drugim.

¹ Za ilustraciju navest ću test koji sam provela sa studentima u SAD i kod nas. Ako pitate američke studente što je njihova »konačna realnost« ili najopćenitija vrijednost kojoj vode sve akcije u sistemu ne morate čekati ni dvije minute da biste dobili jednoznačan odgovor od svih. Kad pitate naše studente što misle da je »konačna realnost« našeg samoupravnog sistema dobit ćete bar desetak različitih odgovora. Ove školske godine odgovor je: »Ne znam«!

Što u tom kontekstu znači samoupravljanje? Samoupravljanje nije nikakva konačna vrijednost. Ono je samo jedan instrument, put da pri određivanju prioriteta svi zainteresirani imaju jednaku šansu da dođu do izražaja. Kad su međutim prioriteti ustanovljeni, onda više nema pluralizma — onda postoji jasna hijerarhija vrijednosti i kriterija za akciju.

Vrijednosne orijentacije jugoslavenskog sistema upućuju na eliminiranje dominacije u sistemu odlučivanja na taj način da se svima dade jednaka šansa da dođu do izražaja sa svojim interesima. Drugo je pitanje da li u društvu postoje pretpostavke koje osiguravaju jednake šanse svima, čak i u izražavanju, a pogotovu u realizaciji interesa. Postoji niz okolnosti koje djeluju nasuprot ovoj orijentaciji, ali to je predmet druge diskusije.

Sadržajna analiza jugoslavenskog vrijednosnog sustava ukazuje da u njemu postoje tri tipa vrijednosnih orijentacija oko kojih za sada nema sporazuma o prioritetu. Može se govoriti da postoji ideološki naboj determiniran marksističkom tradicijom kao i da postoji ideološki naboj determiniran tehnokratskim viđenjem svijeta. Između ta dva naboja postoji jedno veliko područje preklapanja u onom dijelu u kojem se pretpostavlja da je ekonomski rast cilj koji vodi društvenom progresu, da je potrebno materijalno obilje da bi se došlo do jednog novog tipa socijalne strukture bez obzira na to hoće li ga se zvati komunizam, prema marksističkoj tradiciji, ili će ga se nazvati harmonijsko društvo koje dosežu visoko razvijene zemlje. U ovom dijelu ideologije nema ozbiljnijih divergencija. Veći stupanj divergencije ulazi u ideološki supstrat iz onog dijela orijentacije koji je determiniran tradicionalnim pogledom na društvo, tj. tradicionalnim vrijednostima. Pritom valja posebno istaći neka svojstva patrimonijalnog stila upravljanja i patrimonijalne vlasti gdje se kao najvažniji kriterij ponašanja uzima solidarnost. Ta je solidarnost prvenstveno određena bliskošću bilo krvnih bilo teritorijalnih veza. Ova orijentacija snažno probija u jugoslavenski »ideološki koktel«. Uzme li se na primjer preambula iz uvodnog dijela Ustava SFRJ iz 1974. naći će se toliko ambivalentnosti uzrokovane različitošću vrijednosnih orijentacija, da bi se tek nakon ozbiljnog pročišćavanja moglo osigurati potrebne ideološke okvire za stvarne akcije.

Upravo pojam solidarnosti predstavlja problem koji zaslužuje posebnu analizu kao jedna od temeljnih vrijednosti. Da li je to solidarnost ili humanost? Jesu li to sinonimi? Pod kojim uvjetima odnosno pretpostavkama? Ako nisu, kakva bi hijerarhija trebala između njih postojati?

Ako bi se i zadržale vrijednosti iz različitih vrijednosnih sustava i ako bi ih se pokušalo spojiti u jednu cjelinu, posebno u vezi s »vječnom temom« izlaska iz krize putem dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, treba istaći da se taj program neće tako dugo realizirati dok ne dođe do jasnog dogovora oko toga da li je u ponašanju važnija ekonomska racionalnost ili je važnija tzv. solidarnost socijalističkog tipa. Ako bi se donijela npr. odluka da ekonomska racionalnost dobije prioritet pred solidarnosti, dakle tek kad bi postojao dogovor o rangu prioriteta, moglo bi se putem marginalne analize vidjeti koliko najmanje treba izgubiti na vrijednosti broj dva, tj. solidarnosti, a da se istovremeno optimalizira vrijednost broj jedan, tj. ekonomska efikasnost.

Ono što bi u ovom trenutku trebalo istaći u vezi s ideologijom, a što još uopće nije stiglo na dnevni red ili je pak sasvim marginalno, to je pita-

nje ne bi li se trebalo razmišljati u ime samoupravljanja kao instrumenta i u ime humanizma — ako on jest »konačna realnost« — o takozvanoj alternativnoj ideologiji u kojoj orijentacije nisu vezane uz ekonomski rast i kvantitativne pokazatelje, već uz vrijednosti koje ističu kvalitet života, pa kao takva predstavlja antipod tehnokratskoj ideologiji i onom dijelu marksističke ideologije u kojem se marksistička tradicija poklapa s tehnokratskom ideologijom. Međutim, za onaj dio marksističke ideologije koji naglašava humanizam alternativna je ideologija komplementarna jer se uklapa u humanističku vrijednosnu orijentaciju izvornog marksizma.

Inge Perko-Šeparović

VALUES, IDEOLOGY, INTERESTS

Summary

The axiological priorities of the social system in Yugoslavia, i.e. its ideological subsystem, are ambivalent and contradictory. Within a situation in which there is no clear hierarchy of aims and where the so-called »ultimate reality« is not defined, the acting subjects of the system behave rationally, promoting short-term interests while frequently transgressing against the set-up of established norms and opposing the existing political doctrine. An ambivalent ideological pattern is unable to implement an integrated social action. The Yugoslav system of values includes three types of axiological orientation: Marxist, technocratic, and traditional. The basic opposition within these systems lies in the difference between the criteria of rationality: the economic criterium and the criterium of solidarity. The ideological system does not have a clear priority concerning the kinds of rationality in social decision-making. An alternative ideology might mediate between the values in the existing three ideological patterns that affirm the qualities of human living.